

İNGİLİZ KADIN SEYYAHLAR HARVEY VE GARNETT'İN GÖZÜYLE OSMANLI KADINI*

Didem İLYA*
Mehmet UYSAL*

ÖZ

Bu makalenin amacı; İngiliz kadın seyyahlardan Annie Jane Tennant Harvey'in 1871 yılında kaleme aldığı *Türk Haremleri ve Çerkez Evleri* adlı eseri ile Lucy Mary Jane Garnett'in 1909'da yayımlanan *Türkiye'de Aile Hayatı* adlı seyahatnamesinde, Osmanlı kadınının nasıl tasvir ve tahlil edildiğini ortaya koymaktır. 19. yüzyıl bütün dünyada Batı seyahatnameleri açısından son derece verimli bir dönem olmuştur. Doğu dünyasına; özellikle Osmanlı topraklarına seyahat eden gezginler, Batı kültüründeki "Türk" imgesinin oluşmasında çok etkili olmuşlardır. Doğu hakkındaki seyahatnamelere kadın gezginlerin de katkıda bulunması, Türk ve Müslüman imgelerinin farklılaşmasını, bazı açılardan da daha tarafsız bir hal almasını sağlamıştır. Osmanlı kadınına tanıma imkânını asla elde edemeyen erkek seyyahlarla karşılaştırıldığında; Osmanlı kadınlarının en gizemli sırlarına vakıf olabilen Batılı kadın gezginlerin notları çok daha ilgi çekicidir.

Yazdığı gezi notları günlük ve mektup türünde birinci ağızdan samimi izlenimleri içeren Harvey'in dolaylı anlatımının (edebi), halkbilimci bir gezgin olması münasebetiyle sosyal ve kültürel araştırmalardan oluşan mesleki bir inceleme yapan Garnett'in doğrudan anlatımıyla (bilimsel) birleştirilmesi, Osmanlı kadını hakkında daha güvenilir bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. Bu araştırma, esas itibarıyla bu iki seyyahın gezi notlarının yorumlanmasını ve analiz edilmesini hedeflemektedir. Gezi edebiyatının vazgeçilmez unsuru olan imgebilimsel yöntemin ortaya çıkardığı salt Oryantalist söylemlerin kurgusu, söylem analizi yoluyla ifşa edilerek Osmanlı kadını hakkında doğru bilgi vermek amaçlanmıştır. Böylece seyahatname yazıcılığına daha erken başlamış olan erkek seyyahlardaki Oryantalist etkinin ne denli kuvvetli olduğu anlaşılabilir. Buna ek olarak, hem kendi Batı edebiyatlarında hem de Türk edebiyatında adları yeterince anılmayan Harvey ve Garnett seyahatnamelerinin Türk kültür camiasına tanıtılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Seyahatname, kadın seyyahlar, Osmanlı Kadını, Oryantalist, imgebilim

THE OTTOMAN WOMAN

IN THE SIGHT OF ENGLISH WOMEN TRAVELLERS, HARVEY AND GARNETT

ABSTRACT

The aim of this essay is to reveal how Ottoman women were described and analysed in *Turkish Harems and Circassian Homes*, the work penned by an English woman traveller Annie Jane Tennant Harvey in 1871, and *Home Life in Turkey* by another one Lucy Mary Jane Garnett, travel book published in 1909. 19th century has become a highly productive period in terms of Western travel books all over the world. Travellers who travelled to Eastern world especially Ottoman territories become very influential on drawing the "Turk" image in the Western culture. Some contributions of women travellers following men's pave the way for changing the well-established Turk and Muslim images in an unbiased way. The travel notes of Western women travellers who could acquaint themselves with the most mysterious secrets of Ottoman women are much more interesting in comparison with male travellers who never had a chance to know about Ottoman women.

* Bu makale; Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından, 3893-YL1-14 proje numarası ile desteklenen yüksek lisans tezi bağlamında türetilmiştir.

* Süleyman Demirel Üniversitesi, İngiliz Dili ve Ed. Yüksek Lisans Öğrencisi, didemsivasi@gmail.com

* Süleyman Demirel Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Öğretim Üyesi

Harvey's travel notes contain first-hand sincere impressions in the style of journal and letter. As for Garnett, she has made a professional examination consisting of social and cultural research on the occasion of being a folklorist traveller. The combination of Harvey's implication (literary) with Garnett's explication (scientific) has procured to obtain more reliable information about Ottoman women. In essence, this study sets its sights on interpreting and analyzing these two travellers' notes. Revealing accurate information about Ottoman women is intended in the present study. To the end, discourse analysis is an important asset to uncovering the fiction of absolute Orientalist discourse introduced by the imagological method that is an indispensable element of travel literature. Thus, the strong impact of Orientalist discourse on male travellers who began travel writing earlier could be better appreciated. Furthermore, introducing Harvey and Garnett's travel books that have not been adequately renowned in either their own Western literature or Turkish literature to Turkish cultural community is aimed at.

Keywords: Travel book, women travellers, Ottoman Women, Orientalist, imagology

Giriş

Seyahat etmek bütün kültürlerde geçmişten günümüze süregelen kadim bir faaliyettir. Yapılan seyahatlerin yazıya dökülmesi İlkçağ hac yolculuklarına kadar uzanır. 19. yüzyıldaki kitle turizmi başlayıncaya kadar bu yazılar sosyal bilimler açısından vazgeçilmez belgeler haline gelmiştir. “[...] seyahatnamelerin yazarları askerler, denizciler, devlet memurları, doktorlar hatta imamlar gibi bir yanlarından devlet kapısına ilişmiş olan kimselerdir. Bunlardan bir bölüğünün hiç bir iddiası yoktur, yalnızca gördüklerini, meraklı bulduklarını anlatmakla yetinmişlerdir” (Gökyay 1973: 461). Gezi edebiyatı araştırmalarında çığır açan *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*'nde seyahatname yazarlarının çoğunun asil soylu oldukları belirtilir. “[...] ama, bu dönemin hiçbir yazarı Türkler hakkındaki incelemelerinde Türklerin asilliğinden, doğu ve batı Avrupa arasındaki gelişmişlik farklılığını simgeleyen 'Burjuvazinin Türklerdeki azlığından' söz etmiyordu” (Graz 1987, Çev. Halit Orhun: 112). Bu sebeple tam bir objektifliğin mümkün olmadığı seyahatname yazıcılığının değerlendirilmesi oldukça ciddi ve çetrefilli bir meseledir.

Çeşitli nedenlerle Anadolu'yu ziyarete gelen Batılı seyyahlar; kendi kültürlerinde mevcut olmayanı görmek istemiş, göremediği noktaları imgelem gücü ile kurgulamış, anlatmış ya da resmetmişlerdir. Seyyahların kendi toplumlarına aktardığı bilgilerin doğruluğu çoğunlukla kabul edilmiş ve her toplumla ilgili alımlanan¹ imajlar ortaya çıkmıştır. Batı'nın alımladığı Türk imajı, gerek genellikle savaşlar ile anılmasından gerekse kültür ve inanç farklılıklardan ötürü olumsuzdur. Bu durum; Batı'nın Doğu'yu “öteki” olarak alımladığı, Avrupa merkezli (eurocentric) bir bakış açısıyla “aşağıladığı” ve “dışladığı” Oryantalist dünya görüşünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. “Kadın seyyahların sayısındaki artış, o zamana kadar erkeklerin egemen olduğu seyahatname yazıcılığına ve Batının Doğuya bakışına yeni bir soluk getirmiştir” (Akman 2011: 29). “Erkek seyyahlar dış görünüşe bakarak bir izlenim edinirlerken, kadınlar paşaların, beylerin haremine kadar girerek bu meraklarına içeriden bir cevap ararlar” (Ayaşlı 2013: 249). Oryantalist bakış açısının önyargılarını yıkan kadın seyyahların öncüsü, asil soydan gelen meşhur gezgin Lady Montague olarak bilinir (Bkz. Hodgson 2006). Gezi notlarından faydalanılan diğer seyyahlar; Sophia Lane Poole, Julia Pardoe, Lady Hornby ve Lady Elizabeth Craven gibi yine üst sınıfa mensup olan kadınlardır. Bu soylu kadınlar İngiliz kraliyet ordusunda görevli babaların kızları ya da saygın diplomatların eşleri olmalarının ayrıcalığıyla seslerini daha çok

¹ Alımlama Estetiği, bir edebiyat kuramı olup metni yorumlama konusunda okuyucu merkezli görüşü savunur (Bkz. Ayaç 2003: 324). Metin, yorumlanmaya çalışılan toplum; okuyucu da o toplumu yorumlamaya çalışan seyyah olarak düşünüldüğünde, seyyahın sahip olduğu önbilginin önemi ortaya çıkar. Alımlama konusunda tam bir objektifliğin söz konusu olması beklenmez.

duyurabilmiştir. Amacımız; mevcut yazını bu türden bir ayrıcalığa sahip olamayan, buna rağmen gezi notları en az meşhur seyyahlarınkı kadar nitelikli olan Harvey ve Garnett'in ikincil edebiyatıyla zenginleştirerek, Türk toplumu hakkında mümkün olduğunca daha fazla kaynağa ulaşabilmektir. Bu sayede Osmanlı kadını hakkındaki olumsuz imajın çürütülmesine de katkı sağlanabilir.

Bu araştırma, esas itibarıyla çoğulcu (pluralist) yöneme dayanır. Daha önce yapılan çalışmalardan bazılarının kısmen değindiği iki seyahatname belirlenerek; Osmanlı kadınının imajı, bu iki seyahatnamenin içerdiği tespitler ve tahliller çerçevesinde tanımlanmıştır. Seyyahların Osmanlı kadını hakkında yazdıkları yorumlanıp analiz edilirken; hemen hemen bütün Batı seyahatnamelerinde görülen genelde Türkleri özelde Osmanlı kadınına ötekileştiren, hor gören ya da aşağılayan açık (explicit) veya örtük (implicit) Oryantalist bakış açısının etkili olup olmadığına bilhassa dikkat edilmiştir.

Toplumun önemli bir kesimini oluşturan "Osmanlı Kadınları", yabancı seyyahların en fazla ele aldığı ve çoğu zaman yanlış betimlediği bireyler olmuştur. Batı toplumunun zihnindeki harem algısı, dönemin Batılı erkek seyyahlarının sanrıları nedeniyle uzunca bir süre gerçekte olduğundan oldukça farklı yansıtılmıştır. Batılı bir erkek, bunca kadının bir arada yaşadığı haremi görme imkânına asla sahip olamasa da cismani heves ve arzuları çerçevesinde bir hayal dünyası tasavvur etmiştir. İngiliz kadın seyyahların çoğunun utana sıkıla, belki de tamamının büyük bir heyecanla harem ziyaretlerini gerçekleştirmeleri ve bunları yansız bir şekilde okuyucularla paylaşmaları sonucu; haremın erkeğın bütün kadın akrabalarının (anne, eş, kız kardeş, teyze, hala ve kız çocuklar gibi) bir arada yaşadığı bir aile düzenini ifade ettiği kavramışlardır.

"Haremın asıl adı 'Darü s'ade' yani saadet evidir" (Alıntıl原因 Özkaya 2008: 182). Arapça *haram* kelimesinden türeyen bu sözcük "yasadışı", "korunan" ya da "yasaklanmış" anlamlarına gelmektedir (Croutier 2009: 19). "Haremlik, koca dâhil olmak üzere bütün izinsiz girişlerden uzak tutulan harim (sanctum sanctorum)" (Harvey 1871: 266) yani "girilmesi yabancıya yasak olan, kutsal tutulan, korunan yer" (TDK Sözlüğü) anlamına gelmektedir. Kadınların saadet içinde, emniyetli bir şekilde yaşaması maksadıyla yapılandırılmış bu mekân, toplum tarafından korunup gözetilir. Dini normlar gereği kadına duyulan saygı, hareme duyulan saygıyı da beraberinde getirmiştir.

Garnett'in hareme bakış açısı; Harvey gibi bazen imrenme bazen iğrenme şeklinde değil, zaman içinde yerleşen Oryantalist söylemler ile gerçekte gördüğü manzaranın karşılaştırması şeklinde olmuştur. Mesleki kimliği sebebiyle daha dikkatli yorumlarda bulunan Garnett ile edebi üslubu benimseyerek sübjektif ifade gücünü kullanan Harvey'in gezi notlarında başından sonuna kadar çarpıcı söylem farkları vardır. *Forty Days in the East* (Doğuda Kırk Gün) adlı eserinde H. Mitchell'in harem için kullandığı "iğrenç hapisane" (detestable prison) ve "itibarsızlaşma yeri" (place of degradation) gibi imgelemleri eleştiren Garnett, Mitchell ve arkadaşlarının Doğu'daki kısa ikametleri boyunca haremi ziyaret etme arzusunda olduklarını fakat Mitchell'in bireysel olarak böylesine bir "itibarsızlaşma yerine" girmeyi reddettiğini ifade eder. Mitchell'in bu ziyareti zavallı kız kardeşlerini kölelikten kurtarmaya yetseydi bunu yapabilirdi. Ancak gidip onların bu iğrenç hapisaneye tıklandığını görmek anlamsız olacaktı. Garnett, Mitchell'in ardından bir diğer Oryantalist bilgin diye tanımladığı M. Servan de Sugny'den bahseder. Sugny; Osmanlıların kadınları zincirleme ve onları zindanlarda tutma alışkanlığı olduğunu belirtir. Garnett, Batının harem hayatı hakkındaki bu yaygın yanlış fikrini şaşkırtıcı bulmaz. Çünkü sözüm ona ciddi yayınlarda bile harem hayatı ile ilgili hayali tasvirler yer verilmiştir. Garnett bu iddiasını, Harmsworth'un *History of the World* (Dünya Tarihi) adlı eserinin yirmi dördüncü bölümündeki resimli sayfa ile açıklığa kavuşturur. Garnett'in ifadesiyle; eserin kapak

sayfasında bulunan sözde “Türk Kadını”, hiçbir saygın Osmanlı kadınının aklından geçirmeyeceği kadınısı gelenekle çelişkili olan fotoğrafçının huzurunda nargile (narghileh) içerken resmedilir (Bkz. 265-266).

Harvey’in anıları ile Garnett’in incelemeleri neticesinde tasvirine ulaşılan “Osmanlı Kadını” (Ottoman Women) ana hatlarıyla “aile hayatında söz sahibi olan, annelik şefkati ile merhameti eşsiz olan, fiziksel görünümüne özen gösteren, eğitime açık ve dini bütün bireyler” olarak tanımlanabilir.

1. Haremin Sarsılmaz Otoritesi Olarak Kadın

Osmanlı toplumunda ev ahalisinin özel yaşam alanı olan ve yabancı erkeklerin asla giremediği hatta özel durumlarda hane reisinin girişine dahi izin verilmeyen haremın idarecisi erkek değil kadındır. Harvey’den edindiğimiz bilgiye göre harem duvarlarında hanımın babasının adı ve unvanları yazılıdır (56). Kendilerine geniş ve korunaklı bir yaşam alanı sağlanan kadınlar, sistematik yapı içerisinde Daye Hatun (Sultan’ın sütanesi hanım), Kethüda Hatun (harem kâhyası hanım), Haznedar Usta, Çeşnigir Usta, Çamaşırıcı Usta, Berber Usta (tırış teçizatlarından sorumlu hanım), Kahveci Usta, Kilerci Usta, Kutucu Usta (saç süsü ve başörtüsünden sorumlu hanım), Külhane Usta (banyodan sorumlu hanım), Kâtibe Usta, Hastalar Ustası, Ebe ve Dadı gibi belli başlı görevlere sahiptir (Bkz. Sancar 2011: 133-134). Kadınların ayrı bir düzen içerisinde yer alması Batılı kadın seyyahlara kimi açılardan oldukça cazip gelse de kendi kültürel yaşamlarından hayli farklı olan bu durum bir tür inziva (seclusion) olarak algılanmıştır. Bu sistemi eleştirenlerin başında gelen Harvey, bu durumu aniden eğitim ile bağdaştırır. Harvey’e göre Türk kadınlarının hak ettikleri eğitim ve zihinlerinin gelişmesi yolundaki en büyük engel, yaşadıkları çevredeki tecrittir. Harvey’e göre; karşı cins ile bir arada bulunmayan kimseler, şu sorunları yaşarlar:

Erkeklerin ve kadınların sosyal açıdan ayrı yaşamaları amaçlanmaz zira ikisi de bu ayırmadan dolayı zarar görür. Yalnızca erkeklerle yaşayan erkek kaba, bencil ve bayağı olurken; sohbetini sadece hemcinsi ile sınırlayan kadın da tembel, dar görüşlü ve dedikodu sevdalısı olarak yetişir. Çakmak taşı ve çelikte olduğu gibi ancak gerekli sürtünme sağlandığında göz alıcı kıvılcım ortaya çıkar (12-13).

Viktorya dönemi kadını olmanın zorluğunu görmüş olan Garnett’e göre hanımın (hanım) kendi zamanı ile kendi mal varlığının sahibesi olması müthiş bir haklıdır. Hanım, genellikle Ermeni olan ayvaz² (ayvas) tarafından içeri getirilen yiyecek içeceği zenci kadın aşçısıyla kontrol eder. Kızlarıyla birlikte çamaşır yıkama ve ütöleme gibi işlerde kölelerle birlikte az çok aktif rol alan hanımın mutfaktaki görevi kontrol ve yardımdan ibarettir.³ Ancak başkentte bu tür ev işleri daha genç ve moda tutkunu kadınlar ile kızları tarafından giderek terk edilmektedir. Bu kadınlar şuanda daha çok iletişim

² “Büyük konaklarda mutfak ve yemek hizmetlerinde çalıştırılan uşak” (TDK Sözlüğü).

³ Garnett’ten edindiğimiz bilgiye göre; haremlik ve selamlık arasındaki tüm sözlü iletişim ile yiyecek içecek geçişi, bir dönme dolapla (dulap) sağlanır. Daha geniş bir alana sahip olan haremlik mutfağındaki yemekler hazır olduğunda dönme dolap vasıtasıyla selamlığa iletilir. Bu sebeple selamlıkta çalışan ikinci bir aşçı yoktur (260). Haremlikten selamlığa yiyecek geçişi sağlanması amacıyla inşa edilen bu dönme dolapların gençler arasında mektuplaşma yoluyla çeşitli aşklara da aracı olduğuna inanılır. “Evin içinde ne dolaplar dönüyor” deyiminin bu kültür ile ortaya çıktığı düşünülebilir ancak seyahatnamesinde mümkün olduğunca söylenilere yer vermeyen Garnett, bu dolabın iletişim amacı ile kullanıldığı belirtmekten öte gitmez. Türkiye’de birçok konakta olduğu gibi 19. yüzyılda inşa edilen Beypazarı’ndaki Abbaszade Konağı’nda da benzer bir yapı göze çarpıyor ancak kullanımı oldukça farklı. “Alan el veren eli görmez” felsefesi ile oluşturulmuş yapı; ihtiyaç sahibi kimselerin dönme dolaplara boş kap bırakıp, ev sahiplerinin kabı doldurmalarının ardından dolabı geri çevirmeleri şeklinde yorumlanıyor (Bkz. “Abbaszade Konağı.” Beypazarı Belediyesi, Dünya Kültür Köprüsü Türkiye Tanıtım Projesi-Yaşayan Müze. Erişim: 5 Eylül 2014). <<http://www.beypazari.bel.tr/rehber-11-yasayan-muze.html>>.

kurdukları yabancı kadınların meşgalelerine özeniyorlar ve yabancı dil öğrenip yabancı uğraşlar edinerek vakit geçirmeyi tercih ediyorlar (Bkz. 271-272).

Garnett gibi toplumsal bir inceleme yapma amacı gütmeyen Harvey, edindiği tecrübeler neticesinde Türk kadınının çabucak yaşlandığı ve gençliğinden birkaç yıl sonra çocuklarının bakımında, yemede, hamam dedikodusunda ve Tatlısu Vadisi'ne yapılan haftalık araba gezintisinde esas mutluluğu bulduğu genellemesini yapar (11). Soylu Türk kadınının ise özellikle ortadan kaybolan erkek çocuklarından ötürü acı çektiğini belirtir (16). Garnett'in söylemi Harvey'i doğrular nitelikte değildir. Haremdeki gündelik hayatın şüphesiz biraz monoton olduğunu belirten Garnett, üst sınıftan bir Osmanlı kadınının *mavi sakallı* (Bluebeard)⁴ kocanın kölesi gibi belli hizmetlerde bulunması, günlerini divana yaslanarak, "tatlı yiyip mücevherleriyle oynayarak" geçirmesi sanrısının oldukça yanlış olduğunu da ilave eder. Evin dışında çok az aktivitesi olan hanım, evine çok bağlıdır ve evlilik çağına gelmiş bir genç kızın el sanatları becerisinden başka hiçbir yeteneği bu kadar takdir edilmez. Özellikle dikiş nakış işinden çok daha fazla takdir topladığından, evlenmeden önce çarşafı, havluları, yorganları, mendilleri ve ilerde çeyizi ile yatak odasına koyacağı diğer eşyaları yıllarca süsleyerek boş zamanlarını değerlendirir (Bkz. 269). Garnett, tüm doğulular gibi Osmanlı kadınının da erken kalktığını belirtir. Hanım, bir fincan kahve ile bir adet sigara içtikten sonra kocasına şu şekilde hizmet eder:

Kadın kocasının terliklerini sedirin yakınına koyar ve kürklü paltosunu hazırda tutar. Eşinin sabah giyinmesinden ve ilk *namazdan* –sabah namazı- (daha önce bahsedilen günlük beş namaz) sonra rahatça divana oturmasıyla, hanım bir kölenin getirdiği küçük *ibrikten*⁵ kocasının kahvesini doldurur, gümüş *zarfın*⁶ içine fincanı yerleştirir ve eşinin eline verir. Eğer koca daha revaçta bir tür sigara olan çubuğu (tchibouk) tercih ederse, hanımı tarafından hazırlanır. Hanım, kehribar ağızlığı kocasına verdikten sonra hoş kokulu güzelce parçalanmış Lazkiye⁷'yi küçük bir maşayla aldığı kor haline gelmiş odun kömüründen bir közü kâseye yerleştirerek tutuşturur. Köleler yatakları toplayıp duvardaki yüküklere (wall-cupboards)

⁴ Harvey de seyahatnamesinde C-Paşa (C-Pasha) diye belirttiği bir kişiyi mavi sakal olarak tanımlar. Eğer Harvey'e anlatılan hikâye doğruysa, C-Paşa odalıklarından birini kendi elleriyle öldürmüştür (96). 1697 yılında yayımlanan Mavi Sakal masalı, Fransız yazar Charles Perrault tarafından kaleme alınmıştır. Masalın başkahramanı mavi sakalıyla insanları ürküten zengin bir soyludur. Üç evlilik yapan Mavi Sakal'ın karılarına ne olduğunu kimse bilmez. Üç kız kardeşten en küçüğü ile evlenen Mavi Sakal, bir gün seyahate çıkar ve karısına şatodaki bütün odaların anahtarını verir. Bu anahtarların içinde karısı dahil kimsenin girmemesi gereken bir odanın anahtarı da vardır. Mavi Sakal eşini bu konuda uyarmasına rağmen kadın diğer iki kız kardeşini de çağırarak kapıyı açar. Seyahat dönüşü anahtara bulaşan kandan kapının açıldığını anlayan Mavi Sakal eşini öldürmek üzereyken kızın erkek kardeşleri kızı kurtarır (Bkz. Ashliman. Erişim: 20 Kasım 2014) < <http://www.pitt.edu/~dash/type0312.html#perrault> >. Bu masal iki yönden Orta Çağ Arap edebiyatının önemli eserlerinden biri olan Binbir Gece Masalları'na benzerlik gösterir. Fars Kralı Şehriyar, karısının ihanetini öğrendikten sonra evlendiği kadınları düğün gecesinin ertesi günü öldürür. Vezir kızı Şehrazat aynı makûs talihe kurban gitmemek için kocasına ardı arkası kesilmeyen heyecan dolu masallar anlatır. Gündoğuma yakın masalına ara veren Şehrazat bu şekilde hayatta kalmayı başarmasının yanı sıra krala üç de erkek çocuk vermiştir. Binbir Gece Masalı ile Mavi Sakal, kocasını mağlup eden bir kadının zaferi ile bitmesi açısından benzerdir. Binbir Gece Masalları'nın on beşinci gecesinde anlatılan Üçüncü Kalender'in hikâyesindeki (Bkz. Onaran 1992: 167-176) gizli oda ve anahtar sembolleri de ortaktır. Batı edebiyatının motif düzeyinde Şark edebiyatından etkilendiği birçok araştırmacı tarafından iddia edilmektedir. Bu tür iddiaların ispatlanması ya da çürütülmesi için çok ciddi ve kapsamlı araştırmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu tür araştırmalar kanaatimizce, yüksek bütçeli ve uluslararası nitelikteki projelerin gerçekleştirilmesiyle mümkündür. Başka bir ifadeyle Şark ve Garp edebiyatları arasındaki konu ve motif düzeyindeki etkileşim mutlaka etraflıca araştırılmalı ve incelenmelidir. Bu konuda Batı dilleri ve edebiyatı uzmanları gerekli katkıyı sağlamalıdır.

⁵ Yazar burada cezve ile ibriği muhtemelen karıştırmaktadır. Orijinal metinde de "ibrik" şeklinde geçmektedir.

⁶ "İçine fincan veya bardak oturtulan metal kap" (TDK Sözlüğü). Burada kastedilen fincan altlığı ya da tabağıdır.

⁷ "Çok keskin aromaya sahip Suriye tütün tipi" (Tütün Piyasası Daire Başkanlığı-İngilizce Türkçe Tütün Terimleri Sözlüğü).

yerleştirirken hanım kocasının ayakucundaki minderde oturarak kendisine refakat eder (269-270).

Bu alıntı, çok açık bir şekilde Türklerin aşırı derecede sigaraya düşkünlükleri vardır, bir başka ifadeyle “Türkler çok sigara içerler” stereotipinin bir yansımasıdır. Son yıllarda ülkemizde sigaraya getirilen bazı yasak ve kısıtlamaların Batı ülkelerinde bu denli bir şaşkınlık yaratmasının sebebi, bu ve benzeri önyargı ve stereotiplerde aranmalıdır. Garnet sözlerinin devamında; hanım ev işlerinde yalnız olmadığı tespitinde bulunur. Yatakları toplamak, kahve yapmak, saç taramak gibi gündelik işlerden sorumlu köleler/hizmetçiler vardır. Evlat edinme mantığının hâkim olduğu kölelik kültüründe; her köle, kendi işinden mesul olduğu için fazla yorulmaz. Tüm harem sakinlerinden sorumlu olan evin hanımı, aile hayatında bir kontrol mekanizması işlevi görür. Harvey, çoğu hanede kadının kocasının akşam yemeğini denetlemesinin yanı sıra bütün aile meselelerinde de “tam yetki”ye sahip olduğunu ifade eder (11). Batıda sanılanın aksine fikirleri önemli olan bir *Şark Kadını* ile tanışmak İngiliz kadınlarında büyük bir şaşkınlığa sebep olur. Sophia Lane Poole, bu konudaki şaşkınlığını samimiyetle şu şekilde dile getiren kadın gezginlerdendir:

Biz İngiltere’de doğudaki kocanın tam anlamıyla hükümler olduğunu düşünüyoruz (imagine) ve bazı durumlarda bu böyledir. Ancak karısı ya da karılarının içerde misafirleri olduğunu simgeleyen bir çift terliği kapının dışına bırakmasıyla kocalarını günlerce kendi hareminden uzakta tutabildiğine inanamayacaksınız (23).

Poole’un kullandığı “biz” öznesi Avrupalı kimliğin temsilcisidir ve bu kimlik beraberinde yabancı kimliği doğurur. Ortaya çıkan diğer (the other) kimliğin hayal gücüne bağlı olduğu, Poole’un kullandığı “imagine” (hayal etmek, düşlemek) eyleminden de anlaşılır. Yazarın daha doğrusu temsil ettiği toplumun kimliği “öteki” olarak görülen yabancı kimliği ile zıtlık oluşturur (Bkz. Ulağlı 2006: 21). Edebi eleştiri kuramlarından yapısalcılığın konusu olan “binary oppositions”⁸ (ikili zıtlıklar) kavramı da bu yargıyı destekler niteliktedir. Avrupa’da kadınların saygın olabilmesi, Anadolu’da kadınlara değer verilmemesine bağlıdır.

Lady Elizabeth Craven, Lady Montague gibi İstanbul’u ziyaret eden ilk kadın seyyahlar arasında yer aldığından gezi notları daha önce incelenmiştir. “Türk kadınının gördüğü muamelenin, tüm uluslara örnek teşkil etmesi gerektiğini” (Alıntılanan Sancar 2011: 35) ifade eden Craven, aynı şekilde “Türk erkeklerinin eşlerine olan tutumlarının tüm uluslar tarafından örnek alınması gerektiğini” (59) de vurgular.

Kadın otoritesini vurgulayan Harvey, hanedan mensubu bir kadın ile evlenen erkeğin çoğu zaman tahayyül edilebilecek en büyük köle olduğunu ifade eder. Kadın, evlendikten sonra da önceden sahip olduğu mevkiinin tüm ayrıcalıklarını sürdürmek konusunda ısrar eder ve koca, Hanım Sultan tarafından davet olunmadıkça asla hareme giremez. Muhtemelen o dönemdeki Doğu ve Batı dünyasındaki farklılığın şaşkınlığını bizzat yaşayan Viktoryen Kadını⁹ Harvey; öznel değerlendirmelerden

⁸ Derida, Batı felsefesinin dünyayı ikili zıtlıklar (binary oppositions) üzerinden çözümlediğini ifade eder. Ruha karşı beden (mind vs. body), iyiye karşı kötü (good vs. evil), erkeğe karşı kadın (man vs. woman), varlığa karşı yokluk (presence vs. absence) bunlara örnektir. Bu eşleşmede ilk terimin ikinci terimden daha iyi olduğunu gösteren bir sıralama vardır (Bkz. Rivkin ve Ryan 2004: 361). Batı-Doğu sıralamasında üstün olan Batı’dır. Biz, siz ya da onlardan daha değerlidir. İlk kavramı yüceltmek ikinci kavramın varlığıyla mümkündür. Medeni Batı’nın varlığından söz edebilmek için Despot Doğu imgesine ihtiyaç duyulur.

⁹ 1837-1901 yılları arasındaki Viktorya Çağı, İngiltere’de bağımsızlığın hüküm sürdüğü karanlık bir dönemdir. “Viktorya Çağı insanları, saygıdeğer görünebilmek için ikiyüzlü davranırlardı. Ülkenin toplumsal düzeninden ve kendi kişiliklerinden aptalcasına hoşnutlardı. Piyanoların ayakları, kadın bacaklarını çağrıştırdığı için bu ayaklara pahalı kumaşlardan yapılmış süslü kılıflar geçirecek kadar dar kafalıydılar. Bir yandan yüce ülkeleriyle övünüp böbürlenirken, bir yandan da paraya öyle düşkünlü ki, ne denli yetenekli olurlarsa olsunlar, parasızların hiçbir saygınlığı yoktu onların gözünde. Yüce ruhlu geçinirlerdi,

sıklıkla yararlanarak, böyle eşe sahip olan erkeklerin görkemli ve amirane karılarının emirlerini alırken sık sık ayakta durmaya mecbur edildiğini de ifade eder (37). Garnett'in ifadesi ile halkın geri kalanından ayrı bir toplum oluşturan yüzlerce kadın *kendi* hayatlarını yaşar. Bu kadınlar *kendi* geleneksel kanunlarına, *kendi* tarzlarına, *kendi* örflerine ve *kendi* görgü kurallarına sahiptir. Garnett'in duyduğuna göre Saraylıların (Serailis) telaffuzda ve dış dünyayı ifadeye farklılık gösteren *kendilerine has* bir diyalekti¹⁰ bile vardır (54). Bu durumun yalnızca bir duyum olduğunu ifade eden Garnett, *Saraylılar* kelimesini "bu tuhaf mekânın (haremin) vatandaşları" (denizen of this strange abode) ifadesiyle tanımlar. Mesleği gereği farklı toplumlara anlamlandırma yeteneği gelişmiş ve bu yönüyle belki de en doğru gezi notlarını sunmuş olan Garnett, Batı toplumsal yapısında olmayan Şarka ait harem kültürünü objektif bir şekilde anlatmaya çalışsa da ifadesinde sıkça kullandığı "kendi" ve "tuhaf" kelimeleri aleni olmayan bir Doğu-Batı kıyaslamasının belirtisidir. 19. yüzyılda kendine ait neredeyse hiçbir şeyi olmayan *Batılı Kadının* kendine has kocaman bir dünyaya sahip olan Doğulu Kadınla karşılaşması sonucu, haremi ve Türk kadınlarının içinde bulunduğu bu durumu kabullenmesi elbette bir hayli güç olmuştur¹¹.

2. Annelik Makamı ve Kölelik

Anneliğin Osmanlı kültürel hayatında kıymetli sayılması siyasi hayata da yansımıştır. Kadınlar, anne olma durumunu bir statü göstergesi olarak kullanmışlardır. Harvey, en büyük oğlanın annesinin baş kadın (chief kadun) olduğundan ve bu durumun kendisine birçok avantaj sağladığından bahseder. Yine de bu kadınlar sultan olarak adlandırılmaz çünkü yalnızca hanedan ailesinden olan hanım sultanlar bu unvana nail olur. Saltanattaki hükümdarın annesi Valide Sultan (Sultan-Valide), haremdeki en kıdemli ve dolayısıyla en saygıdeğer hanımdır (15). Garnett, "kadın sarayı" olarak nitelendirdiği toplumsal yapının başkanının, yönetimdeki Sultan'ın annesi olan Valide Sultan olduğunu belirtir. En büyük oğlun annesi Haseki Sultan (Khasaki Sultan) ve ondan sonra sayıları artabilen Kadın Efendiler (ikinci, üçüncü...) Valide Sultan'dan sonra gelirler. Bu hanımların her birine bir daire (daira) ya da maddi gelir, odalar ve kadın köleler ile harem ağalarını içeren bir teşkilat tahsis edilir. Garnett "Kraliçe Anne" diye tanımladığı Valide Sultan'ın sarayında çalışan on iki baş kadın memurdan -bunlara *kalfa* da denir- kalfaların emrinde çalışan sayıları en az altı olan vesayet altındaki çocuklara kadar bilgi verir (Bkz. 54).

Saltanattaki görev değişimi en kesif bir şekilde haremde görülür. Bir kadının oğlunun saltanatı ile kendi saltanatı paraleldir. Yeni bir Sultan tahta çıktığında, eşlerinden en alt mertebedeki hizmetçilerine kadar tüm ev halkından annesine itaat edeceklerine dair yemin etmelerini ister. Bundan böyle "Örtülü Başların Tacı" (The Crown of Veiled Heads) diye anılan anne huzura çağırmadıkça kimse karşısına çıkmaya cesaret edemez ya da davet edilmedikçe huzurunda oturamaz. Herkes bu

---

ama sanata da, her türlü güzelliğe de düşmandılar" (Urgan 2008: 947). Bu dönemde çocuklarıyla birlikte fotoğraf çektiren kadınların üzerine kalın bir kumaş atılırdı. Böylece yüzlerinin görünmesi engellenirdi.

¹⁰ Harem kadınlarının kullandığı bu dil, bugünkü standart dil olan İstanbul Türkçesinin çekirdeğini oluşturmuştur.

¹¹ 1925 yılına kadar geçerliliğini sürdüren İngiliz kanununa göre, kadın ve erkek evlendikten sonra tek bir kişi sayıldığından kadının tüm mal varlığı kocasına devrolurdu. Dini olarak da ataerkil düzen hüküm sürdüğünden evlenecek kadın kocasına her zaman itaat edeceğine dair ant içerdi. Boşanan kadının ise hiçbir şey talep etme hakkı yoktu. Bu durum Viktorya döneminde yazılan birçok romanın da konusu olmuştur. Osmanlı toplumunda ise her zaman kadının menfaati düşünülmüştü. Ticaretle uğraşan, kadiya gidip şikâyetini dile getiren, ev ile ilgili tüm işlerde tam yetkiye sahip olan, maiyetinin ve binek arabalarının yanı sıra kendine ait bir düzene sahip olan Osmanlı kadını; Virginia Woolf'un deyişiyle "kendine ait bir oda"ya (A Room of One's Own) hasret olan Batılı kadınları hayrete düşürmüştür.

anne önünde Şark usulü saygı duruşuna geçer. Göğüs üzerinde çapraz duran kollar ile eğik başa, her yanıtta mütevazı bir hürmet ve “Hanımımız” kelimesi eşlik eder (Bkz. Garnett 1909: 55). Osmanlı toplumunda annenin saygı görmesinin nedenlerinden biri de dindir. Eserinde “Cennet anaların ayağı altındadır” (Paradise is under the feet of the mother) hadisine yer veren Garnett, kadınların toplumda büyük saygı gördüğüne değinmiştir (266). “Aile saadetinin korunduğu yer”de (the sanctuary of family happiness) (267) zaten güvende olan kadın, sokaklarda da güvende olmalıdır. Batılı seyyahlar sokakların dar, pis, kötü kaldırımlı, hamallar ve köpeklerle dolu olduğu konusunda hemfikirken, oldukça güvenli olduğu konusunda da uzlaşmışlardır.

Anneliğin toplumsal yaşamda bir yer edinmenin ve dini boyutunun ötesinde müthiş bir hissiyat olması, Batılı kadın seyyahları bu konuda yazmaya itmiştir. Yazdıklarında kendi fikirlerine de sıkça yer veren Harvey'e göre Osmanlı kadınlarının annelik hassasiyetleri benzersizdir ancak on-on iki yaşlarına kadar çocukların hoşlandığı her şeyi yapmalarına izin verilmesi onların aşırı derecede şımartılmasına sebep olur (12). Poole'a göre, annelerin en şefkatlisi genellikle Müslüman hissiyatla yetiştirilmiş kadınlardır. Annelik hassasiyetleri özellikle kem göz korkularıyla ortaya çıkar. Poole, Müslüman kadınlarla ilişkisi sırasında bu batıl inancın kendisini çocuklar hakkında yorum yaparken son derece dikkatli olmaya ittiğini belirtir (76). Doğuda renkli gözün kem göz olduğu inancı, mavi/yeşil göz renginden ötürü birçok yabancı seyyahı güç durumda bırakmıştır.

Türk kadınının annelik hissiyatı fiziksel olma durumunun ötesindedir. Toplumda erkeklerden çok kadınların kullanımına verilen köleler aslında korunmaya muhtaç çocuklardır. Çok küçük yaşlarda evlat edinilen kölelerin en güzel ve en pahalı giysileri giymesi yabancı seyyahları şaşırtmıştır. Oldukça hafif işlerden mesul olan köleler evlendikten sonra bile korunup gözetilir. Dolayısıyla Batılı anlamda bir kölelik Osmanlı toplumuna yabancıdır. Garnett bu konuda şunları söyler:

Kalfa ve halayık (alaik) denen köleler birbirleriyle dayanışma içindedirler ve aralarındaki duygusal bağ, insan kalbinin ilgi ile sevgiye duyduğu ihtiyacın hazin ispatıdır. Köle kız (halayık) evlenip başka bir yere taşındığında bile, eski öğrencisinin çıkarları yönünde saraydaki mevkiinden istifade edecek olan manevi annesi (kalfa) ile aynı yakın ilişkilerini sürdürür (Garnett 1909: 57).

Harvey de köleler ya da hizmetçiler diye nitelendirdiği bu gruba saygınlıkla muamele edildiğini belirtir. Bu durumu birçok Hıristiyan ailenin örnek alması gerektiği vurgulayan Harvey, kölelerin ailenin bir parçasıymış gibi görüldüklerinden, çocuk sahibi olmalarının ardından ise gerçekten aile üyesi olduklarından bahseder. “Çocuk sahibi olan kadın özgür olmaya hak kazanır. Efendisi bu kadına belli haklar vermekle yükümlüdür. Çocuk sahibi olan köle kadın eş olma mertebesine erişemese de bu ayrıcalıklar ona hizmetçilik statüsünden daha yüksek bir statü verir” (10). Osmanlı kadını hakkında bazı olumlu tespitlerin öncüsü İngiliz sefinesi Montague, soylu kadınlara refakat ya da önemli beylere hizmet eden iyi kölelerin hepsinin sekiz ya da dokuz yaşlarında alınarak şarkı söyleyebilmeleri, dans edebilmeleri ve nakış işleyebilmeleri gibi konularda büyük bir özenle eğitildiğini ifade eder. Kölelerin Avrupa'dakinin aksine rahat bir yaşam sürdürdüğüne tanık olan Montague, bunu samimiyetle dile getirir:

Köleler genelde Çerkez'dir ve birtakım çok büyük hatalarının cezası olması dışında sahipleri onları asla satmazlar. Sahipler nadiren kölelerini yorgun düşürdüğünde, onlara ya bir arkadaş sunar ya da özgürlük tanır. Pazarlarda satışa maruz kalanlar mütemadiyen ya suç işlemişlerdir ya da tamamen değersiz, hiç işe yaramayanlardır. Korkarım bizim İngiltere'deki genel düşüncemizden çok farklı olduğunu kabul ettiğim bu beyanın doğruluğundan şüphe edeceksiniz fakat bütün hepsi noksansız doğrudur (96).

Sahip olduğu önbilginin gördüğü gerçeklik ile çeliştiğini kabul eden Montague, Garba ait olan Şarkiyatçı önyargıları aşmanın zor olacağını farkındadır. Batılı zihnini bir hayli meşgul eden köleleri satmaktan daha kötü ceza (Harvey'in duyduğu en ağır ceza) onları düşük sınıftan bir aileye hibe etmektir. Bu yalnızca dilleriyle bütün haremi ateşe veren şirret kadınlara uygulanır. Bunun en berbat hakaret olduğu düşünülür ve en huysuz kadının bile ciddi bir şekilde tehdit edilmesi, genellikle yeterli olur (10). Garnett, tek bir çatı altında toplanan bunca kadından kaynaklı bütün bir düzen ve tam bir disiplinin, kargaşaya mahal vermemesinin yanı sıra her birine tayin edilmiş mevkii ve görev olduğunu ifade ederek diğer kadın seyyahların söylemlerini doğrular (54). Sarayın kendi geleneksel kanunlarından oluşan, yazılı olmayan bir tür anayasaya sahip olduğunu vurgulayan seyyah; pratikte sarayın ileri gelenleri, meyancıları ve alt sınıfa mensup olanları arasında katı bir kuralın olmadığını da ekler. Türklerde kadına özgü onursal bir unvan yoktur. Sultanların kızları da *sultan* unvanına sahiptir¹². Türk toplum sisteminin ulus içinde soydan gelen aristokratik sınıf oluşumuna karşı olduğu gibi, İmparatorluk Haremi de bu tarzdaki bir oluşuma karşıdır (53).

3. Giyim Kuşam ve Kokulardaki İşaretlerin Dili

Türk kadını ile bütünleşen aksesuarların başında peçe ya da yaşmak gelmektedir. Harvey İstanbul'da gün doğumunu izlediği günlerden birinde "gün ışığının utanarak peçeli doğudan aşağı doğru süzüldüğü" betimlemesinde bulunur (3). Harvey'in gezi yazısının başlarında yer yer Oryantalist ifadeler bulunmaktadır. Yazar peçeli olduğunu gördüğü Osmanlı kadınına henüz tanımamıştır. İlerleyen bölümlerde peçeden övgüyle bahseden Harvey, Türk kadınlarının peçe dışındaki dışarı kıyafetlerinin tamamen berbat olduğunu söyleyerek Frenk hanımefendilerin biraz teselli bulmasını ister. Harvey'in tabiriyle ferace denen büyük bol pelerin, içeri elbisesinin üzerine atılır ve bu o kadar uzundur ki giyen kişi yürürken önünü toplamak zorunda kalır. Bu durum kadınlara çanta ya da bohça taşıyormuş gibi bir görünüm verir. "Biçimsiz ve kocaman sarı çizmeler de çok hantal bir eşkâl çizer. Ancak modaya uyan birkaç hanım bu çirkin tulumu bir köşeye atıyor ve topuksuz Fransız çizmesini benimsiyor" (33).

Harvey'in bahsettiği sarı çizmelerin başta çarık olduğu düşünülse de bunlar ayakkabıyı andıran çarıklardan tamamen farklıdır. Bot görünümündeki çizmeleri nahoş bulan Harvey; kendi imgesel algısıyla durumu estetik açıdan değerlendirirken, bu çizmeler aslında sosyal hayatın önemli bir simgesi olarak kullanılır. Geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı Devleti sahip olduğu kozmopolit yapısı nedeniyle birçok milleti bünyesinde barındırmış, huzuru sağlamak adına felsefe edindiği hoşgörü anlayışı sayesinde aynı yapı içerisinde varlığını sürdüren farklı kültürlerin korunmasına imkân sağlamıştır. Bir arada yaşayan Ermeni, Rum, Yahudi ve Türk halkı, geçmişlerinden gelen imajlarla sosyal hayatlarını sürdürmüş, farklı karakterlerinin yanı sıra farklı görünüşleriyle de birbirlerinden ayrıldıklarını kabul etmişlerdir. Bu dönemde *Ermeniler kırmızı, Rumlar siyah, Yahudiler mavi, Müslümanlar ise sarı* çizmeleriyle dini mensubiyetlerini belli etmiştir. Sarı çizme ile Türkler öylesine bütünleşmiştir ki; "Sarı Çizmeli Mehmet Ağa" sahip olduğunu "ağa" unvanından da anlaşılacağı gibi "orta gelirli memur olan hatırı sayılır Türk"ü (Garnett 1909: 6) ifade eden bir imge haline gelmiştir (Bkz. Yeniars 2012: 69-70). Daha sonra bu tabir Barış Manço'nun aynı adlı şarkısına konu olmuştur. Başta peçe dışında kayda değer kıyafet olmadığını belirten Harvey,

¹² Bu konu, Akman tarafından incelenen Julia Pardoe seyahatnamesi ile daha önce tespit edilmiştir. Kraliyet ordusunda görevli babasına eşlik etmek için iki yıl boyunca İstanbul'da kalan Pardoe, "[...]erkeklere atfedilen 'efendi', 'sultan' gibi unvanların kadınlar için de kullanıldığından dolayı kadınların statüsünün cinsiyet ayrımı yapılmadan erkeklerinkinden farklı olmadığını anlaşıldığından bahseder" (50).

ilerleyen bölümlerde feracelerin ve örtülerin bazılarının muhteşem esvaplar olduğunu belirtir. Mor satenden çiçek işlemeli olanı, ağır sırmalı kumaşı nedeniyle sade olanı ve mavi satenden inci taneleriyle işlenmiş olanı betimler. Ceketler, entariler (enterrees) ve daha birçokları sinilere yığılmış olarak getirilir ve sayılarının haddi hesabı yoktur. Harvey'e göre; bir Parislinin kıyafet dolabı, önlerine serilen tuvaletlerin çokluğu ve ihtişamıyla kıyaslandığında sıfır kalacaktır (65-66).

Cinsiyet rolleri gereği yabancı kadın seyyahların en çok dikkatini çeken konulardan olan "Osmanlı kadınının kıyafeti" bütün kadın seyyahların gezi notlarında mevcuttur. Akman, iki yıl süren Kırım Savaşı sırasında İngiliz subay eşyle birlikte İstanbul'da ikamet eden Lady Hornby'nin Küçüksu Vadisi'nde gördüğü hanımların kıyafetlerini aşağıdaki gibi detaylıca tasvir ettiğini alıntılarlamıştır:

[...] tamamen beyaz yaşmakları ve akla gelebilecek her renkten müteakip, maviden gül rengiyle kenarı geçilmişine, kenarı gümüş renginden işlenmiş vişneçürüğüne, yumuşak elma yeşilinden en pastel saman rengine kadar, her çeşit parlak ve zarif renkten yapılmış ferace giyinmiş kadınlar dizilmişti. Hizmetçilerin ve fakir kadınların giydikleri koyu kahverengi ve koyu yeşil feraceler de insanın gözünün renk cümbüşüyle yorulmasını engelliyor bir nevi. [...] (74).

Gözlemlerini mümkün olduğunca geniş çapta tutan Garnett, yalnızca Osmanlı kadınlarının değil tüm doğulu kadınların kozmetiğe fazlaca düşkün olduğunu belirtir. "Beyazlaştırılan yüzlere allık sürülür, kirpikler sürme (surmeh) ile canlandırılır ve pek çok küçük işveye başvurulur. Tüm bunlar bakarı tatlı bir heyecana sürüklemesi muhtemel olan yarı transparan yaşmak (yashmak) ile yumuşatılır" (273). Garnett, peçeyi giyen genç kızın kadınlığının başladığını ifade eder. Gezi notlarını yazarken bilimsel inceleme yapma amacı gütmeyen Harvey ise oldukça etkileyici bulduğu peçeyi bir anısıyla somutlaştırır. Ona göre peçeyi hak ettiğince övmek mümkün değildir. Misafir oldukları evin kızı Nadiye'nin yardımıyla peçe takan hanımların hayranlığının katlanarak arttığını aşağıdaki alıntıyla temellendirir:

Yaşmak (yashmak) ya da peçenin nasıl bağlandığını öğrenme arzumuzu ifade etmemiz üzerine Nadiye (Nadeje) nasıl katlanması ve iğnelenmesi gerektiğini göstermek için hemen bir tane taktı. Bu zamana kadar harika arkadaş olduğumuzdan, yaşmak ve feracenin (feredje) etkilerini denememiz gerektiği iyi niyetle önerildi. En güzel elbiseler getirildi ve giyinmemiz beklendi.

Yaşmağı daha fazla bilmek, ona karşı hayranlığımızı artırır. Tülbendin zarımsı inceliği yaşmağa bir buğu görüntüsü verir ve dokusundaki enfes yumuşaklık en zarif kıvrımların oluşmasını sağlar (65).

Harvey de Garnett gibi Türk kadınlarının kozmetik tutkusunu ifade eder ancak Garnett'in üslubundan farklı olarak kendi fikrini de ilave eder. Harvey bu tutkuyu şaşırtıcı bulur çünkü ona göre kadınların çoğunun ten rengi son derece iyidir. "Ciltleri genellikle yumuşak tondaki kaymak beyazıdır ancak beyaz ve pembenin en ürkütücü zıtlığından başka hiçbir şey onları memnun etmez. Genç kızların kendilerini böyle oldukça çirkinleştirdiğini görmek acınasıdır" (74). Misafir olduğu evin hanımını fiziksel olarak değerlendiren Harvey, özellikle ağız sağlığı konusunda dikkatli olunmadığını şöyle ifade eder:

Hanım'ın (hanoum) başlığının elbisesine yakışmadığını düşündük. Saçı yüzünün iki yanına düz taranmıştı ve kısa kesilmişti. Kafasının çevresine bağlanmış renkli bir tülbendi vardı. Kaşları bir parmak kalınlığında olacak şekilde, burundan saç köklerine kadar antimonla boyanmıştı. Gözleri ise tüm gözkapığı çevresini saracak şekilde siyahlaştırılmıştı. Eğer yüz o kadar büyük bir hacme sahip olmasaydı etkileyici olabilirdi. Gözler iri, siyah ve biçimliydi ancak burun aşırı büyüktü, ağız olmayan ön dişlerden dolayı mahvolmuştu. Yine de en yumuşak başlı, nazik ve neşeli bir varlık gibi görünüyordu. Sanki yabancı misafirlerini gördüğüne gerçekten

çok memnun olmuş gibi binlerce karşılama iltifatı ederken başıyla bizi selamladı ve gülümsedi (58-59).

Burada Türk misafirperverliğinin temelinde “Tanrı misafiri” düşüncesinin hâkim olduğunu bilmeyen seyyah, bu denli sıcak ve samimi karşılamayı inandırıcı bulmuyor. Daha sonra hanımın on üç on dört yaşlarındaki kızından bahseden Harvey, kızın vücut yapısının narin ve zarif olduğunu ancak çok geçmeden annesi gibi erkenden şişmanlayıp solacağını ifade ediyor. Diğer kadın ve erkek seyyahların da yazdığı gibi Türk kadınında en etkileyici unsur gözleridir. Harvey, uzun siyah kirpiklerin altındaki iri ve parlak gözleri, lambaya benzetirken “hayret verici biçimde güzel” oldukları yorumunu yapar. Kötü dişler yüzünden mahvolmuş ağız kızın tek kusurudur. Değerlendirmelerinde tümevarımsal yaklaşımı tercih eden Harvey, bireysel değerlendirmesinin ardından Türk kadınlarının dişlerini genellikle erken yaşta kaybettiğini ifade eder. Harvey’e göre bunun sebebi nadiren diş fırçası kullanmaları ve sabahtan akşama kadar yedikleri tatlılara aşırı düşkünlükleridir. Bütün katılımcıların kısa ceket ve geniş beyaz pantolon giydiği bu toplulukta küçükhanım ve annesinin entari (enterree) ya da kuyruklu elbise giymesi bir saygınlık göstergesidir. Anne kız kasıtlı olarak sade giyinmiştir çünkü Türk kadınları evde ev elbisesi giyerler. Sadece misafiriğe gittiklerinde çok şatafatlı bir şekilde giyinip kuşanırlar (Bkz. Harvey 1871: 59-60). Harvey’in ilgisini çeken bir başka husus da evin hanımının kendilerinin yanına girerken çorapsız olmasıdır. Yalnızca terliklerini giyen ev sahibesinin bu davranışının nedeni misafirlerini dengi ve arkadaşı görmesindedir. “Ev sahibesinin çoraplarını giymiş olarak içeri girmesi ise ziyaretçilerinin alt sınıftan olduğunu düşündüğüne dair bir işarettir” (58). Kıyafetlerin pratik hayattan ziyade sosyal hayata bu denli yansması ilginçtir. Sultan dahil üst sınıfa mensup olanlar oldukça sade giyinirken, özellikle kölelerin şık ve pahalı kıyafetler giyinmesi Frenk hanımefendileri şaşırtır. Osmanlı kadınının gösterişten uzak doğası genel anlamda kadın doğasına ters düştüğünden tüm Batılı seyyahların ilgisini çekmiştir. Yaşadıkları dünya *gizemli dünya* diye tabir edilmiş, birçok hikâyeye konu olmuştur. Harvey’e göre Türk kadınlarının en büyük cazibesi, tavırlarındaki muhteşem sadelik ve yapmacılıktan uzak olmalarıdır (11). Erkek seyyahlar, Türk kadınına yeterince tanıma fırsatı bulamamalarına rağmen bu konuda aynı fikri paylaşırlar. Harvey Türk kadınlarını daha iyi tanıdıkça konuşmalarındaki çocuksu içtenliğin hem komik hem de hoş olduğunu, buna rağmen birçoğunun sanki eğitim almış gibi en yetenekli Avrupalı kız kardeşleri ile kurnazlık ve zekâ alanında yarışabileceğini ifade eder. “Türk kadınının sesi tatlı ve melodiktir.” Batılı kadınların söylediği şarkılardaki İtalya ve Napoli havalarını hızla kapan kulaklarına şahit olmak Harvey ile arkadaşlarını oldukça şaşırtır (11-12).

Harvey, Türk kadınları ile yaşantısı neticesinde içten güvendiği dostlar edindiğini sık sık dile getirir. Kurduğu samimi dostluklardan olsa gerek hafızası Türk kadınına dair daha çok detay barındırmaktadır. Kadınlara ait mücevherlerin sergilenmesi üzerine Türk mücevhercilerinin genellikle çok ağır taşları birleştirdiğini belirten Harvey, kesme işleminin Amsterdam’dakinden daha kalitesiz olduğunu ifade eder. Hanımın (hanoum) saç sorgucunu son derece güzel bulan Harvey, mücevherlerin tasarımından oldukça etkilendiğini açığa vuran söylemi aşağıdaki gibi etraflıca betimler:

Elmaslar, her bir çiçeğin kendi dalında titreyerek yükseldiği bir demet kartopu çiçeği oluşturacak şekilde birleştirilmişti. Zambaklardan ve kelebeklerden oluşturulan taca da fazlasıyla hayran kaldık. Kelebeklerin anteni en nefis suyun parıltısında son buluyordu. Bel için de büyüleyici bir aksesuar vardı. Elmas gül dallarından yapılmış geniş tokası, inci ve zümrüt yaprak çelengi ile çevrelenmişti ve her noktadan armut şeklinde büyük bir inci sallanıyordu (66).

Temizliğin çok önemli olduğu Osmanlı toplumunda güzel koku sürünmek sünnet olduğundan, kokular özel bir yere sahiptir. Seyyahlar hamamlara taşınan sepet sepet

kokuları görünce bir hayli şaşırırlar. Hemen her bitki ve meyvenin özünden esanslar, yağlar ve tütsüler yapılır. Kokuların kişilerin ruh hali ve karakteri üzerinde de etkili olduğu düşünüldüğünden, özellikle Osmanlı sarayının sakinlerine çeşit çeşit kokular sunulur. Batılı seyyahların alışkın olmadığı bu çeşitliliği anlamlandırması mümkün olmamıştır. Gözlemlerine ve dostluklarına rağmen önceki yaşantısından ötürü söyleminde gizli oryantalizm sezilen Harvey; doğuda kullanılan sayısız parfüm olduğunu belirtirken, bunların Batı sınırları için neredeyse bayılıcı güçte olduğunu ifade eder. Yalnızca her çiçeğin değil her meyvenin parfümcünün hizmetine sokulması Harvey'i bir hayli şaşırtır. Yazar bu konuya ilişkin şu tezatta bulunur:

Hoş kokulu portakal ve tarçın çiçekleri parfümü meşhurdur. Daha hafif kokulu menekşe de bütün körpe albenisiyle muhafaza edilir ancak Türk parfümlerinin bir kutusu güzel kokusundaki aşırıktan ötürü neredeyse bayılıcıdır. Menekşe parfümleri dışında, şişelerin açılmamış olmasını tercih ettik (72-73).

4. Osmanlı Eğitim Sisteminde Kadın

Kadınların eğitim durumu Harvey ve Garnett'in fikir ayrılığına düştüğü başlıca meseledir. Kadınların erkeklerden ayrı bir hayat sürmesine karşı olan Harvey bu durumun her iki cins için de zararlı olacağını daha önce belirtmişti. Böyle bir sistem içinde kadınların eğitimi için tek yol elbette özel ders olacaktır. Mürebbiye temininin çok sınırlı olmasının yanı sıra bu öğretmenlerin yetenekleri de genelde çok vasattır. Harvey, çok üst sınıftan aileler olmadıkça çok az Arapça okuyabilen ancak anlayamayan bu kadınları eleştirir. Kuran, iş yapma, örgü, Fransızcaya ve müziğe hafif bir aşinalık; kız çocukları için fazlasıyla yeterli bilgiler olarak düşünülür (Bkz. 20). Türk kadınının doğasındaki çekingenlik, sosyal gelişimleri ve eğitimleri önündeki en büyük engellerden biri olarak görülmüştür. Seyyah bu konuyla ilgili olarak şunları söyler:

Türkiye'de gelişmeler uzun adımlarla ilerlemese de yavaşça bir ilerleme kesinlikle sürüyor. Üstelik başka alanlarda da iyi eğitilmiş birçok Türk, şuanda İtalyanca, İngilizce ve Fransızca'yı çok akıcı bir şekilde konuşur. Yurt dışında bulunan çok azı dışında çoğu kadın yabancı bir dil konuşmaya cesaret edemeyecek kadar utangaç olsa da bazıları bu dilleri öğrenmeye başlıyor (Harvey 1871: 19-20).

Bu olumsuzlukların ardından Sultan'ın annesi Valide Sultan'ın nüfuzuna hayran kaldığını belirten Harvey, bu kadının çok seçkin olduğunu ve eğitimi desteklemek açısından çok iyi işler yaptığını ifade eder. Diğer muhteşem çalışmaların yanında devlet dairelerinin genç adaylarının eğitimi için bir yüksekokul kurmuştur. "Constantinople (İstanbul)'de şuanda iyi katılım sağlanan ve oldukça ilgilenilen tıp, denizcilik ve ziraat okulları vardır" (20). Harvey'in İstanbul'dan hala Konstantinopolis diye bahsetmesi gizli Oryantalizmin yansıması olmasının yanı sıra, yazarın bilinçaltının da bir ifadesidir. Yıllarca Batı imparatorluklarına başkentlik yapmış olan dünyanın en eski şehirlerinden olan İstanbul'a özlem duyan yazar, buranın bir Doğu kenti olduğunu kabullenmek istemez. Bu durum *siyasal imge* örneğidir.¹³

Halkbilimci Garnett'in gözlemleri Harvey'inkinden oldukça farklıdır. Garnett; üst sınıfa mensup Osmanlılar ile ilk kez bağlantı kuran yabancıların, böylesine yüksek bir eğitim ve kültür seviyesine erişmiş hem erkeklere hem de kadınlara rastladıklarına oldukça şaşırdıklarını ifade eder. "Resmi çevrelerde erkeklerin çoğunluğu İngilizce

¹³ "Toplumlar birbirlerini algılama ve kimliklendirme aşamasında, siyasal ve tarihsel olguların etkilerinde kalırlar. Bu etki, öteki olarak gördüğü, diğer bir kültürü veya ulusu tanımlarken, bir ötekilik stratejisi ve ideolojisi oluşturur. Ötekileşme süreci milli bilinç ve ideoloji ile şekillenmeye başlar. İdeoloji ve milli bilinç ile oluşan bu imgelere, Siyasal İmgeler adını verebiliriz. Siyasal bir imgenin araştırılmasında, imagologun başvuracağı temel kaynaklar, tarih metinleri, politik metinler, ticaret kaynakları, savaş tutanakları... vb." (Ulağı 2006: 65).

konuşmuyorsa en azından Fransızca konuşur ve birçoğu da okur” (160). Garnett’e göre, her büyük Osmanlı kasabasında, buna tekabül eden bir Batı taşrasında karşılaşılacağından yabancı dili iyi bilen daha çok insan bulunması muhtemeldir. Yansız bir anlatım tutumuyla kaleme alınan gezi yazısı, genel olarak Sultan’ın Müslüman halkı arasında yüksek oranda bir eğitim-öğretim seviyesinin var olduğunun sanılmaması gerektiğini de yansıtır. Mahalle mekteplerini (Mahallah Mektebs) papaz okulları, medreseleri (Medressehs) ise cami yüksekokulları (Mosque Colleges) diye açıklayan Garnett, her ikisinin de cami fonları tarafından desteklendiğini ifade eder. Garnett Avrupa’nın hiçbir ülkesinde ilköğretimin Türkiye’deki gibi erken bir tarihte başlatılmadığını düşünür. Bu sebeple fakir ailelere çocuklarının eğitime katılmalarına müsaade etmeleri için birçok teşvik sunulur. Mektepler, sekiz yaşın üzerindeki tüm çocuklara temel eğitim verir. Bu eğitim için bazen sembolik olarak yıllık ücret ödenir. Daha iyi gelir bağlanan okulların birkaçında her bir öğrenciye bir yılda iki takım elbise almak için hak tanınırken, diğerlerinde dini bütün hayır sahiplerinin bağışları fazladan bedava yemek ve cep harçlığı sağlar (Bkz. 161). Öğretmen kimliklerinden dikkatsiz öğrencilere verilen falaka (felakka) cezasına kadar ayrıntılı bilgi veren Garnett, ilköğretim çağında kız çocuklarının eğitimini anlattığı ayrı bir bölüme yer vermemiş, erkeklerle aynı eğitimi aldıklarını belirtmiştir.

Osmanlı eğitim sistemini geçmişten 19. yüzyıla kadar değerlendiren Garnett, özellikle eski medreselerin önemli öğrenim merkezleri olduğunu vurgular. Buralardan birçok şair, tarihçi ve filozof çıktığını ifade ederek Türkiye’nin bu kişilerin edebi ünleriyle haklı olarak övülebildiğini ekler. “Çok az Avrupalı Türk halkının iddia edebildiği edebi zenginlikten haberdardır ve yine çok azı Osmanlı egemenliğinin asırlar boyunca hüküm sürdüğü ileri kültür seviyesi hakkında bir fikre sahiptir” (164). Osmanlı Hanedanı’nın otuz dört sultanından en az yirmi biri edebiyatçı, kalan on biri de şairdir. İncelemesinde sayısal verilere başvuran Garnett, bu kaydın bütün Avrupa hanedanlığının yıllıkları ile kıyaslandığında şüphesiz emsalsiz olduğunu kendinden emin bir şekilde belirtir (Bkz. 165). Seyyah, Cem Şah (Djem Shah), Orhan (Orchan), Celaleddin Rumi (Jelalu’d Din), Fatih Sultan Mehmet (Mohammed II.), Kanunu Sultan Süleyman (Suleyman “The Magnificent”), Baki, Fazlı, Nedim, Şeyh Galip (Ghalip), vakanüvis Raşit (Rashid) ve dilbilimci Asım gibi birçok önemli isim hakkında bilgi verir¹⁴ (Bkz. 165-175). Türk dilinin zengin ve ahenkli olduğunu söyleyen Harvey, bu dilin şiir sanatına oldukça iyi uyan çeşitli ifadeler açısından yetkin olduğunu belirtir. “Ara sıra duyduğumuz ezberden okunan kıtalardaki ritim, kulağa fazlasıyla hitap ediyordu” (19). Türk dilinin gelişimi Garnett tarafından aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

¹⁴ “Fizyolojik antropolojiyi açıklamak için kullanılan iklim teorisi, antik çağdan beri Avrupalı-Asyalı ayırımı için kullanılmıştır. Hipokrat’ın ‘Rüzgar, Su ve Çevre Üzerine’ adlı etkili ve önemli eseri; Asya’nın yumuşak, daha az değişken, iklim nedeniyle Asyalının neden daha yumuşak ve karakter bakımından zayıf olduğunu açıklıyor. Çalışkan ve becerikli olmaları için soğuk ve sıcak iklimin değişmesi sırasındaki hava burada yok. Hipokrat’ın bu modeli 19. yy’a kadar geçerliliğini korudu ve Montesquieu’nun ‘Kanunlar Ruhu Üzerine’ (1748) adlı eseri ile iklimin karakteri şekillendirmesi üzerinde durulmaya devam edilmiş ve bu eser Avrupalıları doğululardan ayırmakla kalmamış, onları daha da üstün göstermiştir. Bu eserde ‘Avrupa’daki soğuk iklim bedeni ve ahlaki gücü artırır ve bu kişiler bu yüzden maharetli, açık sözlü ve cesaretlidirler.’ denilmektedir. Avrupalıların aksine doğulular ise ruhen ve bedenen tembeldirler. Çünkü Asya’nın sıcak iklimi buradaki insanları güçsüzlük ve gevşekliğe sürüklemektedir. Montesquieu’ya göre tembellik ve vurdumduymazlık doğuda dinin, ahlakın ve hayattaki alışkanlıklarla kanunların değişmezliğinin nedenleridir” (Schiffer 1987: 299-300). Garnett de iklim ile doğanın; karakter, zihin, duygu ve inanç üzerinde önemli etkileri olduğuna inanır. Türklerin oturduğu güzel bölgelerdeki masmavi gökyüzü, atmosferi saran hafif güneş, çiçekler ve meyvelerle kaplı araziler, dağ, dere ve denizin ihtişamlı kümelenmesi İslam’ın huzurlu ruhu ile birleşir. Halkbilimci seyyah, bu durumun Türklere milli şiir sanatlarını bahşettiğini ifade eder. Bu karakter, mistik bir şekilde dini ve bitkinlik veren bir şekilde romantiktir (Bkz. 165). Görüldüğü üzere Garnett’in iklim determinizmini yorumlaması çok daha sevecen bir boyuttadır. Aynı teoriye bağlı iki farklı söylemin olması alımlama konusunda yazarın önemini ortaya koymaktadır.

Çağdaş medeniyetin ihtiyaçlarını ifade etmek için diğer dillerden binlerce kelime alındı ya da uyarlandı ve böylece dil çok fazla zenginleşti, sadeleşti ve çağdaşlaştı. Şimdilerde (19. yy. sonu) Türkiye’de çok sayıda roman, bilimsel kitap ve süreli yayın basılır ve bunların Batı Avrupa’daki çağdaş ürünler ile bir hayli eşdeğer olduğu söylenebilir (Garnett 1909: 173).

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki eğitim sistemi ve insanların kültürel seviyesinden övgüyle bahseden Garnett, Türk yazarlarının uzun ve ışıldayan listesinde kadın isimlerinin de olduğunu ifade eder. Garnett, Kınalızade¹⁵’nin (*Kimali Zade*) 16. yüzyılda kaleme aldığı eserinde en eski kadın Türk şair yetenekli Zeyneb’i mecazi Doğu dilinde övdüğünü şöyle belirtir:

Bu gelinin öğrenme ve manzum kabiliyeti hicap peçesiyle ya da esrar perdesiyle örtülüp gizlenmez lakin güzelliğindeki pembelik ve alımlılığındaki yumuşak tüy ile ben dünyaca seyredilip hayranlık uyandırır. Bunlar, her kadının ve her erkeğin bakışıyla muhatap olur (174).

Garnett’in incelemelerinden öğrendiğimize göre bir başka tezkire yazarı Latifi de Zeyneb’ten “olağanüstü bir kadın” (an exceptional woman) diye bahsederek eğitimli adamların bu kadının kavrama gücüne hayret ettiklerini belirtir.

Diğer Klasik Dönem Osmanlı kadın şairleri mahlas kullanarak kimliklerini gizlemişlerdir.¹⁶ Batı edebiyatında da kadın yazarların sıklıkla takma isim kullanarak eser verdikleri düşünülürse, kadınların büyük çoğunluğu dünyanın ataerkil imajından çekinerek bu sürece geç dâhil olmak durumunda kalmıştır. Mihri (Aşk Çiçeği), Sıdkı (Sidqi) (Safvet-i Kalp) ve Fitnet (Huzursuzluk), sırasıyla Hibetullah Sultan (Hibetulla Sultana), Fatih Sultan Mehmet’in kız kardeşi ve Leyla Hanım tarafından kullanılan mahlaslardır. Bu gibi gerçeklikler; “Tarifsiz Türkler” (Unspeakable Turks) söz konusu olduğunda bile, erkeklerin her dönemde kadınların yalnızca yeteneklerini tanıma ve takdir etme değil aynı zamanda yükseköğrenim için samimi bir arzunun ifşa edildiği herhangi bir zamanda, daha iyi bir eğitim için kadınlara her türlü olanağı *istemeyerek de olsa verme* (concede) gönüllüğünü kanıtlamaya kesinlikle katkı sağlıyor (Garnett 1909: 175). Garnett’in bu ifadesi psikanaliz yöntemi¹⁷ söylem analizine tabii tutulduğunda, hiciv sanatını ustaca kullanarak mevcut düzeni eleştirdiği göze çarpar. Diğer seyyahlarla kıyaslandığında Türkler hakkında oldukça olumlu ve tarafsız bir

¹⁵ Garnett’in bahsettiği Kınalızade’nin, Kınalızade Hasan Çelebi olması kuvvetle muhtemeldir. Kınalızade Hasan Çelebi, 16.yy.ın önemli tezkire yazarlarından birisidir. 1546-47’de Bursa’da doğmuştur. Önemli memuriyetlerde bulunan ve aydın bir kimse olan Kazasker Ali (Alaeddin) Çelebi’nin oğludur. Büyük dedesi Abdülkadir Hamidî Çelebi sakalına kına yaktığı için bu aile Kınalızâdeler diye meşhur olmuştur (Bkz. Çeltik 2007: 139).

¹⁶ “[...] Osmanlıların uzun bir edebiyat ve sanat geleneğine dayanan eski bir yüksek kültüre sahip oldukları açıktır. Ama kadınların Osmanlı kültürüne yaptığı katkı iki nedenden ötürü unutulup gitmiştir. Bir kere, Avrupalılarınki dâhil bütün ataerkil kültürler, kadınların başarılarını şu ya da bu biçimde toplumun bilincinden kazıma eğilimindedirler. Öte yandan, örneğin Delacroix gibi 19. yüzyıl ressamlarında da izlenebilen ‘egzotik Doğu’ hayali içinde özgül bir kadın imgesi de yer almaktadır. Bu olumsuz bir imgedir ve kadın düşmanı bir bakış açısının sonucudur, ama özellikle bilimselliği ‘kendinden menkul’ çevrelerde de uzun süre geçerli olmuştur. Buna göre kadın, çevresine erotik duygular yayması dışında hakkında söylenecek pek bir şey olmayan, edilgen bir varlıktır. Erkeğin, ya da isterseniz siz bunu bilim adamının diye alın, röntgenci kafa yapısı bu erotik yönü abartmaktan ve ‘edilgen Doğulu kadın’ı yabancı bir kültürün simgesi gibi görmekten haz duymaktadır. Bu simgeye yüklenen anlama göre dışı olarak kabul edilen Yakındoğu toplumu, dışarıdaki birisi tarafından, tabii ki bu birisi erkektir, belirlenebilecek pasif bir varlık olarak kendini hizmete sunmaktadır. Oysa sanat alanında da kendini gösteren etkin kadınlar bu tabloya uymaz. Tarihçiler, özellikle de kadın tarihçiler bu kişiler salt hayal ürünü olduğunu yazdıklarıyla birçok kez ortaya koydular” (Faroqi 2005: 136-137).

¹⁷ “Yazarın psikolojik yapısını incelemek isteyen bir araştırmacı, öncelikle yazarın ele aldığı konulara, kahramanlara ve yazarın kullandığı sözcük gruplarına dikkat edecektir. [...] sözcükler yazarın gizli dünyasına bizi götürecektir ilk işaretlerdir. Seçilen her imge ve sözcük grupları yazarın geçmiş deneyimleri ile birebir ilgilidir” (Ulağlı 2006: 115). Sigmund Freud’a göre eser, yazarın bilinçaltının bir ürünüdür.

yorumu sahip olan Garnett, olumsuz anlam içeren “Tarifsiz Türkler” tabirini tırnak işareti içinde kullanarak, bu düşüncenin özünde kendisine ait olmadığını vurgulamıştır. Eğitimi talep eden kadınlar aslında kendi çabalarıyla buna ulaşmışlardır. Erkekler bu isteklilik karşısında istemeyerek de olsa kadınların eğitimine rıza göstermişlerdir. Garnett’in bu söylemi dünya üzerindeki ataerkil düzene bir tepki niteliğinde olup, Türkleri ya da başka bir toplumu savunma niteliğinde değildir. Yazarın bilinçaltının nadiren açığa çıktığı konulardan biri olan bu durum, hemcinsleri gibi kendisinin de haklarına gereği gibi ulaşmaması ve sürekli mücadele içinde olmasından kaynaklanmaktadır.

Garnett, Türk eğitim sistemi hakkında başlangıçtan son aşamaya kadar oldukça detaylı bilgi verir. Rüştüye, İdadiye, Askeri Okullar, Deniz Yüksekokulu, Sağlık Yüksekokulu, Fransa ve Almanya’daki eğitim kurumlarının model alındığı yüksekokullar ile birçok sivil okulun yapısından bahseder. “Eğitim kadrosunun birkaç nitelikli Alman öğretmeni içerdiği, 1200 öğrenciyi tıbbi mesleğe hazırlayan İstanbul’daki tıp fakülteleri ırk ya da mezhep ayrımı yapmaksızın tüm Osmanlı halkına açıktır” (178). Bunların yanında saray sistemi altındaki eğitimin tamamen felçli olduğunu belirten Garnett birçok edebiyatçının sürgüne gönderildiğini, basım ve yayım ofislerinin kapatıldığını, gazete ve süreli yayınların yasaklandığını da ekler ancak Garnett’in ifadesiyle haber kıtlığı besbelli buna duyulan arzuyla dengelenmiştir. Anayasa ilanının sabahında yalnızca yasaklı gazeteler dirilmemiş aynı zamanda birkaç yeni dergi de başkentte ve başka yerlerde çıkmıştır. Nesnel söylem tarzını benimseyen Garnett, Serbesti (Özgürlük) ve Sabah gazetelerini bu dönemin örnekleri olarak belirtir (Bkz. 179).

Kız çocukları ile erkek çocukları aynı eğitime tabii tutulurken, kadınların eğitimi erkeklerin eğitiminden ayrı tutulur. Garnett’e göre kadın eğitimi bölümünde yakın gelecekte büyük bir ilerleme beklenebilir. Sultan hazretlerinin himayetlerinde kuruluş aşamasında olan kızlar için bir imparatorluk lisesinden bahseden Garnett, Sultan’ın tam bir eğitim destekçisi olduğunu ifade eder. Sultan; Kandilli¹⁸’ye yalnızca bakanlardan, milletvekillerinden ve ünlü pedagoğlardan oluşan İdare Komitesinin tasarrufunda bir saray koymamıştır. Sarayın bütün eşya ve teçhizat giderlerini de cömertçe ödemiştir. “Danışma Konseyi Türk kadınlarından oluşturulacaktır. Sultan, kızı Naile Sultan’ın Konsey Başkanı olarak görevlendirilmesi hususundaki arzusunu ifade etmiştir” (180).

Garnett, harem sistemindeki doğal yapının on iki yaşın üzerindeki kızların okula devam etmesini engellediğini belirtir. Peçe takma yaşının da bu çağa denk geldiği düşünülürse on iki yaşın üzerindeki kız çocuklarının toplumsal hayatta kadın olarak algılandığı açıktır. Kızlar, annelerinin kanatları altında ya da olgunluk çağındaki bir kadının refakatinde olmadan yurt dışına gidemezler. Birçok seyyah bu durumu İslam dini ile bağdaştırırken, Garnett’e göre sebep gelenektir. Konuları geniş çapta ele almaya çalışan Garnett, kadınların refahı ve entelektüel gelişimi için birçok düzenlemenin de mevcut olduğunu çeşitli örneklerle ifade eder:

¹⁸ Kandilli’deki bu saray Adile Sultan Sarayı ismiyle anılmakta olup, bugünkü Kandilli Kız Anadolu Lisesi’nin temelini oluşturmaktadır. Saray, şair Adile Sultan tarafından kız okulu olması istemiyle Meclis-i Kebir-i Maarife yani bugünkü Milli Eğitim Bakanlığına bağışlanmıştır. 1986 yılında yangından zarar görmüş, eğitim için saray yakınlarında başka bir binaya taşınmıştır. Restore edilen saray, günümüzde Kültür Merkezi olarak varlığını sürdürmektedir. Garnett’in, seyahatnamesinde Adile Sultan yerine Naile Sultan’ın ismi geçer. Garnett’in ifadesinden bahse konu sarayın Naile Sultan’ın babası olan II. Abdülhamid (1842-1918) tarafından yaptırıldığı anlaşılır oysa bugünkü Üsküdar Kandilli Kız Anadolu Lisesi’nin temelini oluşturan saray, Sultan Abdülaziz (1830-1876) tarafından kız kardeşi Adile Sultan için yaptırılmıştır. Adile Sultan gibi eğitilmiş bir padişah kızı olan Naile Sultan’ın adını taşıyan başka bir koru mevcuttur. Naile Sultan Korusu da eğitim alanında kullanılmak üzere bir süre devlete bırakılsa da şuanda özel mülktür. Avrupa Yakası’nda bulunan koru, konum itibarıyla de Kandilli’ye uzaktır. Garnett muhtemelen bu iki farklı (hanım) sultanın isimlerini karıştırmaktadır. (Bkz. TAS İstanbul. Erişim: 23 Kasım 2014).

<<http://www.tas-istanbul.com/index.php/dersaadet/saraylar/item/5759-kandilli-adile-sultan-saray%C4%B1>>.

Daha iyi sınıfa mensup hatırı sayılır sayıda Türk kıızı, son yarım asırdır yabancı mürebbiyeler tarafından evde eğitilir. Bu kızlar Avrupa dillerini, çeşitli hüneleri ve genel kültürü öğrenir. Tüm şehirlerde ve büyük kasabalarda orta sınıfa mensup kızlar için katılımı yüksek gündüz okulları mevcuttur. İstatistiklere göre, ilkokul düzeyindeki mahalle mekteplerinde erkekler kadar çok sayıda kız da ders alır (180).

İngiltere'deki Mürebbiye Dönemi; oldukça donanımlı İngiliz kadınlara yapacak daha iyi bir iş imkânı sağlanmaması açısından, 19. yüzyılda yazılan birçok feminist romanın da konusu olmuştur. Bu durum Batı'daki sistemin Doğu'dakinden pek de farklı olmadığını gösterir. Ataerkil dünya görüşü kadınların eğitimini özgürlükleri oranında sınırlamıştır.

Gözlemlerini neden sonuç bağlamında ele alan Garnett'e göre, matbaanın ancak 1728'de Türkiye'ye gelmesi, Türklerin kaligrafiyi (hüsn-ü hat) Avrupalılardan ve hatta İranlılar hariç diğer bütün Doğululardan daha çok ilerletip, kaligrafiye daha çok kıymet vermeleri ile sonuçlanmıştır. Osmanlı mühürlerinin (tuğra) kullanılma sebebi ise yazının taklit edilebilme olasılığından kaynaklanmaktadır.

5. Seyahatnamelerde Kadın Dindarlığına Dair

Batının nezdinde İslam dini kadını yok sayan bir anlayışa sahiptir. Erkeklerden ayrı bir hayata itildikleri, mahpus oldukları kadınların mitolojik bir varlık olarak algılanmalarına neden olmuştur. Efsanelerdeki Osmanlı kadını ile gerçekteki Osmanlı kadını ayırımının yapılmasında çoğunluğu kadın olan yabancı seyyahların payı büyüktür. Frenk âleminin Oryantalist bakışına maruz kalan en önemli nesnelere biri haremlik ve selamlık yapılanmasıdır. Harvey, ilk kez harem ziyaretine gittiği anı anlatırken heyecan içindedir çünkü sahip olduğu ön bilgi, haremde bir erkeğin hizmetine sunulan kadınların bir arada yaşadığı bir çeşit eğlence dünyası olduğu yönündedir. "Hareme ilk ziyaret çok yorucu bir iştir. Herkes utanır, herkes aptaldır ve aptallık ile utangaçlık saatlerce sürer" (54). Seyahatnamesi aynı zamanda sosyokültürel bir analiz özelliği taşıyan Garnett ise sıklıkla Kuran-ı Kerim'den alıntılara başvurmuştur. Çalışmasının "Harem Sistemi" başlıklı bölümünün daha ilk cümlesinde, bu ayrıştırıcı sistemin "dinden ziyade o dönemin toplumsal hayatının bir hükmü" olduğu vurgulanmıştır (211).

İslam dininin en temel özelliklerinden biri de merhamet sahibi olmaktır. Temizlik, misafirperverlik, yardımseverlik, doğa ve hayvan sevgisinde olduğu gibi merhamet konusu da dinin bir gereğidir. Garnett haremi "aile içi kölelik kurumu" (the institution of domestic slavery) diye tanımlar. "Türk hanelerinin köle talebi daimidir çünkü ülkede kalıcı bir sınıf ya da kast oluşturmak yerine esir olarak haneye girenlerin büyük çoğunluğu birkaç yıl içerisinde özgürlüklerine kavuşur" (211). Nesnel değerlendirmelerde bulunmaya özen gösteren Garnett, o dönemin Türkiye'sinde icra edilen köleliğin, savaş ganimeti olarak Müminlerin (True Believers) gücüne maruz kalan gayrimüslimlerin yalnızca meşru bir mülk olarak görülmesinin İslam hukukunun doğrudan hilafında olduğunu belirtir (Bkz. 212).

Pardoe, Türk kadınlarının dini tevazu içinde yaşayışını, sorgulamadan kabullenişini oldukça etkileyici bulur. "Türk kadınları sezgisel olarak dindardır. Din icraları, onların varoluş biçimlerine takdire şayan bir şekilde uyar [...]" (Alıntılan Sancar 2011: 26). Harvey, dini çok fazla sorgulamayan Osmanlı kadınının bu tutumunu Pardoe kadar olumlu değerlendirmez. Arapça duaları ve ezanı İngilizceye çevirerek anlamlandırmaya çalışan Harvey, Arapça okuyan ancak anlamayan Osmanlı kadını eleştirmiştir. Seyahatnamesinde sık sık samimi öznel değerlendirmeler sunan Harvey'i en çok etkileyen dini unsur ezan olmuştur:

Muhammed dininin birçok uygulaması hem oldukça görkemli hem de şiirseldir. Bir yabancıyı, şehrin her minaresinden günün belli saatlerinde yankılanan sık ibadet çağrılarında daha fazla etkileyen çok az şey vardır.

Kullanılan formül basit ama heyecan vericidir:
“Tanrı uludur! Tanrı uludur! ...” (21)

Yabancı seyyahların değerlendirmeleri Hıristiyanlıkla İslamiyet’i çeşitli yönlerden kıyaslama şeklinde olmuştur. İslam dininde ibadet için Hıristiyanlıkta olduğu gibi özel bir yer ya da tanrı ile insan arasında bir aracı olması zorunluluğu yoktur. Harvey’e göre “ibadetin en etkileyici olanı samimi bir müminin evde ya da yol kenarında kıldığı namazdır ancak buna rağmen herkes ibadetini camilerde icra edebilir” (22). Cami ziyaretlerinde ilk bakışta kadın figürüne rastlamayan seyyahlar dikkatli incelemelerinin ardından kadınlara ayrılan özel bölmelerde birkaç kadına rastladıklarını ifade eder ancak bu sayı erkeklere oranla oldukça azdır. Garnett’in namaz rekâtlarından rükû ile secdede söylenen cümlelerin manalarını içeren detaylara kadar yer vermesi okuyucuyu şaşırtacak niteliktedir (Bkz. 117-118). Tüm Arapça sözcükleri İngilizceye çevirerek anlamlandırmaya çalışan Frenk kadınının sorgulama amacı gütmekten belli öğretileri tekrarlayan Şark kadınının yadsıması kaçınılmazdır.

Harvey’in gezi notları tecrübelerini ve duyumları içerirken, Garnett buna ek olarak araştırmalarını sürdürmüştür. İslam dinini geçmişten yaşadığı dönem olan 19. yüzyıla kadar ele alan Garnett’in bu konuda yazdıkları ve kullandığı referanslar İslam âleminde bilinenle tutarlılık gösterir. Garnett’e göre Müslüman ülkelerin dini kanunları, fakir kimselerin acılarını azaltarak insanlar arasında belli bir oranda eşitlik sağlamayı amaçlar. “Hıristiyanlar ‘Dünyada barış, insanlık için iyilik’ (Peace on earth and good-will among men) adına yalnızca dua ederken; bunun pratikteki öncüsü olan Muhammed, sadece ihtiyaç fazlasını fakirlere vermek konusunda değil, sahip oldukları dünyevi malın büyük bir oranını da fakirlerle paylaşmak konusunda izindeki müminleri sorumlu kılmıştır” (120-121). Garnett, birçok Avrupalı yazarın İslam dinini kadını yok sayan bir din olarak ileri sürdüğünü ifade eder. Kadının ruhu olmadığından cennete kabulü de söz konusu olamaz. Ne İslami kitapların ne de dini tasavvurun bunu savunduğunu belirten Garnett, Kuran’da ve birçok metinde cinsiyet ayrımı yapılmaksızın tüm “gerçek Müslümanlar”ın (true Moslems) cennetle müjdelendiğinin açık olduğunu ifade eder (126). Bu durumun kanıtı olarak aynı sayfada 9. bölüm 72. ayet diye belirttiği Tevbe suresinin 72. ayetine yer verir. “Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara, ebedi olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde çok güzel köşkler vaat etti. ...” (Kuran 9/72). Garnett’in kanıt olarak gösterdiği surelerden biri de Ahzab Suresi’dir:

Şüphesiz Müslüman erkeklerle Müslüman kadınlar, mümin erkeklerle mümin kadınlar, itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allah’a derinden saygı duyan erkekler, Allah’a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah’ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır¹⁹ (Kuran 33/35). (Garnett 1909: 127).

Garnett’in İslam dini hakkındaki araştırmacı tavrı seyyah olmasından ziyade halkbilimci olmasından kaynaklanmaktadır. Cennete kabulün cinsiyet değil inanç ile bağlantılı olduğunun İslam dini peygamberi Muhammed’in hadislerinden de anlaşılacağını ifade eden Garnett, Hz. Muhammed’in ölen eşi ve aynı zamanda ilk

¹⁹ Garnett, Kur’an-ı Kerim’i detaylı bir şekilde inceleyip anlamlandırmaya çalışan bir bilim insanıdır. Surelerin İngilizcelerini okuyucu ile paylaşan folklorist gezginin tercümeleleri, aslı ile tutarlıdır. (Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an-ı Kerim Portalı 2012: 422. Erişim: 3 Kasım 2014).
<<http://kuran.diyaret.gov.tr/Kuran.aspx#33:35>>.

mühtedi olan Hatice'nin (Khadija) dünyada iken cennetle müjdelenen ilk insan olmasını bu duruma örnek gösterir. Bir kadın, cennette kendisi için yapılmış inciden bir sarayla mükâfatlandırılacağını ölmeden önce öğrenir. İslam âleminin kadını yok sayan ve köleleştiren bir anlayışa sahip olduğu yönündeki tüm yanlış fikirleri ortaya çıkarmak için daha fazla kanıt sunmaya niyetlenen Garnett'in hakkında bilgi verdiği ikinci kadın Ayşe'dir (A'isha). Ayşe'nin Hz. Muhammed ile evlendiğinde dokuz yaşında olduğunu belirten Garnett, Hz. Muhammed'in Ayşe'nin eğitimi için büyük zahmetlere katlandığını da ekler. Arap kadınları arasında en parlak ve en bilgili olan Ayşe, eşinin ölümünden sonra gerçekten inananlar tarafından "Kadın Peygamber" (Prophetess) ve "Müminlerin Anası" (Mother of the Faithful) olarak onurlandırılmıştır. "Muhammed'in ölümünden sonra din ve hukuk ile ilgili tüm sorunlarda Ayşe'ye danışılırdı" (128).

İslamiyet, Hıristiyanlıkta ya da Yahudilikte olduğu gibi kadını erkekten ayıran, ötekileştiren, eksik ya da günahkâr sayan bir anlayışa sahip değildir. Dolayısıyla her iki cins de salih ameli sağlayacak olan aynı ibadet şekillerinden sorumludur. Garnett'in de ifade ettiği gibi tüm Müslüman kadınlar ve erkekler beş vakit namaz, oruç, hac ve hayır işleriyle mükelleftir (129). Kuran'da salih amel işleyen müminlerin kadın ya da erkek olsun cinsiyet ayrımı gözetmeksizin mükâfatlandırılacağı ve bu durumun örnekleri vurgulanırken, Kitabı Mukaddes Havva'dan ötürü kadını insanlığın işlediği günahın kaynağı ve laneti olarak görür. Bu dine mensup erkeklerin sabah ritüelleri kadın olarak yaratılmadıklarına dair şükürleridir (Bkz. Muhammed).

"Türkiye'de yedi yaşına basan kız ve erkek çocuklara ibadet şekilleri öğretilir. Kuran'ın tamamını ezberlemiş olan her Müslüman'a saygın bir unvan olan hafızlık (Hafiz) unvanı verilir" (Garnett 1909: 129). Bilimsel araştırma niteliğindeki gezi notlarında sayısal verilerden yararlanan Garnett; 17. yüzyıl seyyahı olmasının yanı sıra aynı zamanda bir yazar olan Evliya Çelebi'nin (Evliya Effendi), Ankara'da kız ve erkek çocuklardan oluşan en az iki bin hafız olduğunu kayda geçirdiğini belirtir. Öznel değerlendirmelerden mümkün olduğunca kaçınan halkbilimci Garnett'e göre Evliya Çelebi'nin tuttuğu kayıt doğru ise bu durum alışılmamış bir başarı olmaktan uzaktır.

Kadın seyyahların Türk Osmanlı sosyal hayatına dâhil olmasıyla birlikte Osmanlı Kadını; değer verilen, yasal hakları olan ve standartları yüksek bir hayat süren birey imajı ile eski kurgusal imajıyla taban tabana zıt bir tanıma kavuşmuştur. Durumu anlamlandırmaya çalışan seyyahlardan çok azı bu durumun büyük oranda İslamiyet'in kadına verdiği değerden ileri geldiğini tespit etmiştir.

Sonuç

Türk toplumu yüzyıllar boyunca toplumun imgesi niteliğindeki doğru sıfatlarla tanımlanamamıştır. Bu sorun; toplumun sosyal hayat, siyaset, gündelik hayat pratikleri, gelenekleri gibi hemen hemen her alanda yanlış tanımlanmasına neden olsa da en büyük ötekileştirme “Osmanlı Kadını” üzerine olmuştur.

Çoğunluğu erkek olan Avrupalı seyyahların Osmanlı toplumu hakkında sahip oldukları önbilgi beraberinde önyargıyı doğurmuştur. Seyyahların bilinçaltı ve önceki yaşantıları da tanımlanan toplumu değerlendirmelerinde belirleyici olmuştur. Kutsal kitaplarının ifadesine göre kadın günaha açılan kapının anahtarıdır. Garbi inanışa göre insanoğlunu ebedi cennetten mahrum eden bu varlıkların toplumsal ve biyolojik cinsiyetleri kendilerine tanrının ve ataerkil toplumun verdiği bir tür cezadır. Batı algısı, Hıristiyanlık ve Yahudiliğin desteklediği bu anlayışı meşrulaştırmak adına İslamiyet'e de başvurmuş, kimi zaman abartarak İslam dinine mensup olanların kadına zulmettiğini ileri sürmüştür. Toplumsal farklılıkları anlamlandırmaya çalışmak yerine genellikle negatif olan alımlama yolunu benimsemişlerdir. Batının hükmeden (panoptik) bakışı altındaki sözde gerici Osmanlı toplumu, kapılarını açtığı kadın seyyahların daha sevecen ve daha önyargısız tavırları sayesinde asıl tanımına kavuşmuştur. Kadınların farklı bir toplumu anlama çabasında cinsiyetlerinin rolü büyüktür. Siyasi hayattan çok sosyal hayatta aktif olan kadınlar, yabancı toplumları daha realist değerlendirebilmişlerdir.

Barbara Hodgson tarafından kaleme alınan *Dreaming of East (Doğu Rüyası)* adlı eserde Montague, “A Harem Advocate (Bir Harem Savunucusu) diye tanımlanır ve bu yönüyle oldukça meşhurdur. Seyahatname olmasının yanı sıra bilimsel bir araştırma niteliği de taşıyan Garnett'in eseri; eşdeğer, hatta daha genel ve mesleki bilgileri içermesi açısından en az Montague'nun sahip olduğu ünü hak eder. Harvey'in Türk kadını ve bu kadına ait dünya hakkındaki gözlemi görece dostane bir söylemle paralellik gösterse de zaman zaman ifade ettiği öznel fikirlerinde açık olmayan örtük Oryantalist düşüncenin izlerine rastlanır.

Tüm bu incelemeler neticesinde şu tespitleri yapmak mümkündür: Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların nüfuzu, hareme ayrılan alanın genişliğiyle doğru orantılıdır. Garnett'in de belirttiği gibi çoğunluğu erkek olan “yüzeysel seyyahlar”ın (superficial travellers) Osmanlı kadını ile ilgili söyledikleri, yazdıkları, kimi zaman seyahatnamelerinin başına koydukları resimli ve süslü sayfalar; kendi toplumsal değerleri ve bilinçaltlarındaki bilgi birikimiyle yabancı bir toplumu anlamlandırmaktan ileri gelir. Bavulunu boş getiren seyyahlar, Türk toplumunun gerçek değerlerini kendi ülkelerine götürebilirken bavulu dolu gelenler hâlihazırda sahip oldukları önyargı ve stereotipleri süslemekten ve kendilerince temellendirmekten öteye gidememişlerdir.

KAYNAKÇA

AKMAN, Filiz Barın, (2011), **Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını**, İstanbul: Etkileşim Yayınları.

ASHLIMAN, D. L, (1996-2004), "Bluebeard by Charles Perrault", içinde: **Folklore and Mythology Electronic Texts Perrault**, University of Pittsburgh. İnternet: 20 Kasım 2014.

AYAŞLI, Yahya, (2013), "Osmanlı Kadını, Hizmetçiler ve Köleler Hakkında", **Türk Yurdu Dergisi-Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye**, Ankara: Boyut Matbaacılık, XXXIII, 310: 249-252.

AYTAÇ, Gürsel, (2009), **Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi**, İstanbul: Say Yayınları.

Abbaszade Konağı, Beypazarı Belediyesi, Dünya Kültür Köprüsü Türkiye Tanıtım Projesi-Yaşayan Müze. İnternet: 5 Eylül 2014.

Binbir Gece Masalları, (Çev. Alim Şerif Onaran, 1992), İstanbul: AFA Yayıncılık.

CRAVEN, Lady Elizabeth, (1789), **A Journey Through the Crimea to Constantinople in a Series of Letters Written in the Year 1786**, London: G.G.J. and J. Robinson.

CROUTIER, Alev Aksoy, (2009), **Harem-Gizemli Dünya**. (Çev. Leyla Özcengiz), İstanbul: Remzi Kitabevi.

ÇELTİK, Halil, (2007), "Halep'te Kınalızade Hasan Çelebi'nin Şairler Meclisi", **Gazi Türkiyat**, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1: 137-147.

Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Portalı. İnternet: 3 Kasım 2014.

FAROQHI, Suraiya, (2005), **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam-Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, (Çev. Elif KILIÇ), Beşinci Basım, İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayınları.

GARNETT, Lucy Mary Jane, (1909), **Home Life in Turkey**, New York: The Macmillan Company.

GÖKYAY, Orhan Şaik, (1953), "Türkçede Gezi Kitapları", **Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi. Gezi Özel Sayısı**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, XXVII, 258: 457-467.

GRAZ, Harald Heppner, (1987), "Aydınlanma Çağında Batılıların 'Türk İmaji' ", (Çev. Halit Orhun), ***I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmaji Sempozyumu Belgeleri***, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 221: 107-114.

HARVEY, Annie Jane Tennant, (1871), ***Turkish Harems & Circassian Homes***, London: Hurst & Blackett.

HODGSON, Barbara, (1955), ***Dreaming of East: Western Women and the Exotic Allure of the Orient***, British Columbia: Greystone Books.

İngilizce Türkçe Tütün Terimleri Sözlüğü, PDF. Tütün Piyasası Daire Başkanlığı.

Kandilli Adile Sultan Sarayı ve Ortaköy Fatma Naile Sultan Yalısı, TAS İstanbul. İnternet: 23 Kasım 2014.

MONTAGUE, Lady Mary Wortley, (1859), ***Letters of Lady Mary Wortley Montague***, Volume II, New York: Mason Brothers.

MUHAMMED, Şerif, (2002), "İslam ve Diğer Geleneklerde Kadın: Önemli Bir Yanlış Tahsis", ***Yeni Ümit Dergisi***, İstanbul, 55:_. İnternet: 16 Eylül 2014.

ÖZKAYA, Yücel, (2008), "XIX. Yüzyıl Türk Yazarları ve Avrupalı Seyyahlara Göre Türk Kadını", ***Erdem Dergisi***, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 51: 180-193.

PARDOE, Julia, (1837), ***The City of the Sultan, and Domestic Manners of the Turks in 1836***, Volume II. London: Henry Colburn.

POOLE, Sophia Lane, (1845), ***The English Woman in Egypt***, Volume I. London: Charles Knight and Co. .

RIVKIN, Julie ve Michael Ryan, (2004), ***Literary Theory: An Anthology***, Second Edition, USA: Blackwell Publishing.

SANCAR, Aslı, (2011), ***Ottoman Women Myth and Reality***, USA: Tughra Books.

SCHIFFER, Rheinhold, (1987), "19. yy. Seyahatnamelerinde Türk Kadını ve Türk Erkeği İmajı", (Çev. Mustafa Çakır, Kenan Oturan), ***I. Uluslararası Seyahatnamelerde***

Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 221: 297-309.

TDK Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu. İnternet: Ağustos-Aralık 2014.

ULAĞLI, Serhat, (2006), ***İmgebilim "Öteki"nin Bilimine Giriş***, Ankara: Sinemis Yayınları.

URGAN, Mina, (2008), ***İngiliz Edebiyatı Tarihi***, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

WEHMEIMER, Sally, (2000), ***Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English***, New York: Oxford University Press.

YENİARAS, Orhan, (2012), ***Tarihin Sırlar Odası***, Ankara: Alter Yayıncılık.